

MISTIFICAT O INFRAVALORAT?, URBANISTA O POLÍTIC?: LA FIGURA D'ILDEFONS CERDÀ A TRAVÉS DE *LA VANGUARDIA*, 1881-2010¹

JOSEP PUIGSECH FARRÀS
Universitat Autònoma de Barcelona

XAVIER GINESTA PORTET
Universitat de Vic

*Mystification or undervalued? Urban planner or politician?:
the figure of Ildefons Cerdà through La Vanguardia, 1881-2010*

La figura de l'urbanista i enginyer osonenc Ildefons Cerdà (1815-1876) ha estat objecte de controvèrsia entre els intel·lectuals de cada època. Però, públicament, no va ser fins als treballs de l'economista Fabià Estapé (1968-1971) que es va recuperar i reivindicar finalment el llegat del dissenyador de l'Eixample de Barcelona. En l'any que es commemoren els 150 anys del Pla Cerdà, aquest article té per objectiu revisar què n'ha dit la premsa d'època d'Ildefons Cerdà, usant com a base el material hemerogràfic de *La Vanguardia*.

The figure of the city planner and engineer Ildefons Cerdà (1815-1876), born in Osona (Catalonia), has been a subject of controversy among the intellectuals of every historical period. However, the projects of Cerdà, the designer of Eixample in Barcelona (1859-1860), were not recovered and publicly discussed until the works of the economist Fabià Estapé (1968-1971). This year marks the 150th anniversary of Cerdà's plan for the expansion of Barcelona. This article analyzes what the press said about the figure or work of Ildefons Cerdà, using the materials of La Vanguardia.

Paraules clau: Ildefons Cerdà, *La Vanguardia*, urbanisme, Eixample.

Keywords: Ildefons Cerdà, *La Vanguardia*, city planning, Eixample.

El desenvolupament que han assolit les noves tecnologies de la informació durant la darrera dècada ha permès que la recerca acadèmica visqui un gratificant i anhelat salt qualitatiu com, per exemple, la possibilitat d'accedir a una àmplia quantitat i qualitat de fonts primàries en format digital. En aquest sentit, un exemple paradigmàtic i pioner el proporciona *La Vanguardia*, un dels diaris més emblemàtics i antics editats a Catalunya. La digitalització de tots els números editats des de l'1 de febrer de 1881 ha posat a disposició dels investigadors els milers de pàgines en les quals ha recollit bona part de la història de l'Espanya contemporània.² *La Vanguardia* s'ha caracteritzat històricament per esdevenir un dels portaveus dels òrgans del poder estatal a Catalunya, la qual cosa li confereix la categoria de font emblemàtica per aproximar-nos al tractament de figures destacades de l'Estat espanyol, entre les quals es troba un dels osonencs més coneguts internacionalment, Ildefons Cerdà i Sunyer (1815-1876).

1 Els autors d'aquest article volen agrair a l'Ajuntament de Centelles, en especial a la regidora de Cultura, Anna Chávez, el seu suport en la recerca portada a terme i que va tenir una primera exposició pública de resultats inicials durant els actes de l'Any Cerdà celebrats a la vila durant la primavera de 2010.

2. LA VANGUARDIA [en línia]. Hemeroteca. <http://www.lavanguardia.es/hemeroteca/> [Data de consulta: juny-setembre 2010.]

L'objectiu del present article és aprofitar el 150è aniversari del naixement de Cerdà per endinsar-nos en la imatge que s'ha transmès de la seva figura a través d'un dels òrgans de poder polític i social més significatius a Catalunya.³ *La Vanguardia* ha estat, des del moment que va néixer, el diari amb més vida editat a Catalunya fins a l'actualitat i, per tant, capaç de reflectir en un mateix espai la crònica d'una època. La idiosincràsia d'adaptar-se als diversos règims que s'han esdevingut, l'ha fet ser un testimoni privilegiat del final del segle XIX en endavant i, en relació amb el nostre objecte d'estudi, acumula un total de 6.716 registres on figura el nom d'Ildefons Cerdà.

Òbviament, aquesta qüestió està íntimament lligada al context intern de l'Estat espanyol durant els quasi cent vint-i-cinc anys que són objecte de la nostra recerca. La variabilitat dels escenaris polític i social que visqué i viu l'Estat espanyol han generat unes idiosincràcies i comportaments socials particulars, que van des de la Restauració (1875-1931) fins a l'Espanya globalitzada (1991-2010), passant per la Segona República (1931-1936), la Guerra Civil (1936-1939), el franquisme (1939-1975) i la transició (1975-1982). La diversitat que hem esmentat ens ha de permetre respondre a qüestions que es troben en el rerefons de la nostra recerca. A saber: la figura de Cerdà ha estat mistificada o infravalorada al llarg del temps?; ha generat consens o desafecció?; o, quin vessant s'ha difós com a característic del personatge? La selecció d'articles que s'ha fet per a aquesta recerca, principalment aquells on hi ha valoració de l'obra de l'urbanista, intentarà aportar una mica de llum a aquestes preguntes que es formulen els investigadors.

1. El substrat previ: la dimensió de Cerdà com a polític i urbanista

La trajectòria de Cerdà durant el segle XIX estigué marcada per un doble àmbit: l'urbanístic i el polític. No obstant això, ambdós vessants de la figura de l'osonenc queden entrelaçats per la seva pertinença als postulats més progressistes del seu temps, que vinculen indissociablement la seva obra amb la seva cosmovisió.

1.1. L'urbanista: l'enderrocament de les muralles i el Pla d'Expansió Urbana

Sense cap mena de dubte, la gran icona de la tasca de Cerdà com a urbanista ha estat el seu *Pla d'Expansió Urbana d'Ildefons Cerdà*, altrament conegut com a Pla Cerdà (1859-1860) i referenciat en múltiples obres (Bourne, 1982; Busquets, *et al.*, 1992; Montaner, 1994; Choay, 1996; Estapé, 2001; Suriol, 2002; Pallarès, 2005, i Epps, 2007).⁴ El projecte de l'urbanista osonenc, nascut al Mas Cerdà de Centelles, va ser aprovat pel Ministeri de Foment l'any 1859. No obstant això, tal

3. Vegeu VOLTES, P. *La Vanguardia durante la Guerra Civil española*. Barcelona: Instituto Municipal de Historia, 1974, i NOGUÉ, A.; BARRERA, C. *La Vanguardia: del franquismo a la democracia*. Madrid: Fragua, 2006.

4. La importància d'Ildefons Cerdà a Osona queda marcada per haver estat l'encarregat de fer el primer mapa topogràfic amb corbes de nivell de la ciutat de Vic (1856), entre els documents que va realitzar per fer l'estudi previ per a la construcció de la línia de ferrocarril entre Granollers i Sant Joan de les Abadesses, autoritzada pel govern el 1955 a una companyia privada d'empresaris catalans, però de capital francès (Montaner, 1994).

com explica Epps, «malgrat les seves innovacions i el seu idealisme, o a causa de les seves innovacions i el seu idealisme, el pla quadrícula de Cerdà, imposat pel govern central sobre el pla radial d'[Antoni] Rovira i Trias que el govern municipal havia triat (el qual sí que mantenia i fins i tot consagrava la centralitat de la ciutat vella), no ha gaudit de gaire bona premsa fins fa relativament poc».⁵

En l'acte central dels 150 anys del Pla Cerdà que va organitzar l'Ajuntament de Centelles el maig de 2010, el cronista Lluís Permanyer el va definir com «un visionari».⁶ La demolició de les muralles que encotillaven la ciutat medieval i li impediè un desenvolupament sostenible d'acord amb el nou món fruit de la societat industrial —«Barcelona havia arribat a ser la ciutat més densament poblada d'Europa, amb un índex de mortalitat esgarriposament alt i un índex de vida esgarriposament baix»—⁷ es va aprovar el 1854 i Cerdà va ser comissionat el 1856 amb la finalitat d'alçar un pla topogràfic de l'entorn de fora muralla de la ciutat.⁸

L'enginyer centellenc, davant dels nous reptes socials i necessitats humanes de la ciutat industrial (a causa de la manca de salubritat la ciutat havia patit epidèmies de còlera el 1834 i el 1854), es va fer seva la preocupació d'un nou model de ciutat que pogués donar-los resposta. Segons Choay,⁹ en l'obra de Cerdà es reuniran «l'objectivitat científica» i «els judicis de valor del reformador», per dissenyar una urbanització de la part exterior de la muralla de Barcelona que estarà centrada «en una quadrícula de 60 per 20 blocs dividits en barris (5 x 5), districtes (10 x 10) i sectors (20 x 20) dotats d'una distribució ordenada i equitativa de mercats, es-corxadors, hospitals, esglésies, escoles, centres cívics, oficines administratives i cementiris».¹⁰ A més, la reixa de carrers paral·lels i perpendiculars estava tallada per dues grans avingudes en forma d'X, un model d'expansió urbana que va ser dissenyat per facilitar el trànsit dels nous mitjans de comunicació, com el ferrocarril, i per aquest mateix motiu, les cantonades dels blocs van ser tallades en diagonal per millorar la visibilitat.¹¹ L'altre aspecte central del Pla Cerdà i, a la vegada, el que ha sofert més canvis a causa de l'especulació urbanística a la qual des de bon començament va ser sotmès, va ser l'organització dels jardins, fent que cada bloc o illa només tingués dos dels quatre laterals edificats.

La importància del projecte de Cerdà recau en la transformació que fa del concepte de ciutat, un canvi que, tal com explica Epps, suposarà «cercar una paraula

5. EPPS, B. «Els llocs d'enlloc: aspiracions utòpiques i limitacions materials del Pla Cerdà». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 67 (2007), p. 109.

6. PERMANYER, L. Conferència de Lluís Permanyer amb motiu dels actes dels 150 anys del Pla Cerdà, organitzats per l'Ajuntament de Centelles. Aula de Vidre del Casal Francesc Macià, 7 de maig de 2010.

7. EPPS, «Els llocs d'enlloc...», *op. cit.*, p. 112.

8. SURIOL, J. [en línia]. «Los ingenieros de caminos en la transformación urbana de las ciudades españolas a finales del siglo XIX. El caso de Barcelona». *Scripta Nova*, Vol. VI, Núm. 120 (2002). <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-120.htm> [Data de consulta: 31 de maig de 2010.]

9. CHOAY, F. *La règle et le modèle: Sur la théorie de l'architecture et de l'urbanisme*. París: Seuil, 1996, p. 246.

10. EPPS, «Els llocs d'enlloc...», *op. cit.*, p. 111.

11. PALLARÈS, M. «La percepció d'optimalitat en el Pla Cerdà. El model p-medial en el disseny ortogonal L₁ de l'Eixample de Barcelona». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 60 (2005), p. 231.

nova: *urbanización* i, per extensió, *urbanització*».¹² L'obra en tres volums de la *Teoría General de la Urbanización* (Cerdà, 1868, editat per Fabià Estapé el 1968) configurarà una de les aportacions més importants al planejament de les ciutats fins a l'actualitat.

1.2. El Cerdà polític: del socialisme utòpic al pragmatisme republicà

Tanmateix, Cerdà també tingué una trajectòria política pròpia. Cerdà s'implicà activament en el transcórrer de l'assentament de l'estat liberal isabelí (1845-1868), la convulsa trajectòria del Sexenni Democràtic (1868-1874) i l'inici de la Restauració. Tres marcs diferents, però un mateix denominador comú: Cerdà sempre es definí com un liberal progressista. El seu activisme polític el portà a ser escollit diputat a les Corts Espanyoles entre 1851-1853 i esdevingué un membre actiu del Bienni Progressista (1854-1856). La seva projecció política tingué una destacada vinculació per les qüestions socials. Cerdà tingué simpaties pel reformisme socialitzant europeu de l'època. Aquest fet el portà a apostar per la necessitat d'activar les reformes socials a l'Espanya de mitjan segle XIX, que es traduïren en la publicació d'estudis estadístics sobre la situació de la classe obrera a Barcelona el 1856. Segons afirma Epps, el mateix Eixample es va veure afectat per aquesta vinculació entre Cerdà i l'anomenat socialisme utòpic: «L'Eixample es concebí com una superació, fortament motivada per la realitat material però també notablement marcada pel pensament utòpic, dels problemes d'una zona encara més castigada i massa protegida: la d'aleshores ençà Ciutat Vella».¹³ Aquest autor de la Universitat de Harvard ha realitzat un estudi exhaustiu de les vinculacions d'Ildefons Cerdà amb el socialisme utòpic, destacant sobretot el llegat del francès Étienne Cabet introduït a Espanya a través de diverses revistes d'època, entre les quals hi ha *La fraternidad* de Narcís Monturiol, amic personal de l'enginyer centellenc.¹⁴

La dècada de 1860 i l'inici de la de 1870 situà Cerdà en una maximització de les seves propostes polítiques. Fidel al liberalisme progressista, s'endinsà en el republicanisme. Fou un republicà pragmàtic, possibilista, no revolucionari, que aspirava a assolir el progrés i la racionalització de la societat del moment. Cerdà s'afilià al Partit Republicà Federal el 1871. Fou en aquest context quan es presentà com a candidat pel districte electoral de Centelles a les eleccions provincials, la qual cosa li permeté entrar a la Diputació Provincial fins al gener de 1874. Fou vicepresident de la Diputació el 1872 i president el 1873, des d'on impulsà l'ensenyament lliure, fomentà les reformes a les colònies espanyoles d'ultramar i un llarg etcètera de propostes, que sempre seguiren el seu projecte liberal progressista.

12. EPPS, «Els llocs d'enlloc...», *op. cit.*, p. 113.

13. *Ibidem*, p. 108.

14. *Ibidem*, p. 113. Si bé Cerdà agafa elements de l'obra de Cabet per configurar la seva pròpia, Epps estableix que hi ha una diferència principal entre ambdues obres. La ciutat utòpica que conceptualitza Cabet (1842, reeditat el 1979 per l'editorial francesa Ressources) és una ciutat circular, concèntrica i tancada (emmurallada); mentre que Cerdà trenca aquests límits i planteja una ciutat «il·limitada, racional i ordenada, però il·limitada; equitativa i igualitària, però il·limitada: heus aquí l'aspecte més duradorament utòpic de la visió de Cerdà».

El Cerdà (Centelles), casa pairal d'Ildefons Cerdà (foto: Anna Gómez Bach).

La seva implicació amb el seu ideal polític no quedà reduït a proclamacions teòriques o a càrrecs administratius, sinó que el conduí a implicar-se activament en la guerra civil entre liberals i absolutistes que es visqué a Espanya entre 1872-1876. S'oposà frontalment al model absolutista i per això participà en els grups liberals que lluitaren contra els carlins. Tanmateix, el desencís que li provocà la fi de la Primera República Espanyola el desembre de 1874, a mans de les forces liberal conservadores dirigides per Martínez Campos, provocaren que abandonés la seva militància i activisme polítics. Morta la Primera República s'enterrava també la participació de Cerdà en la dinàmica política de l'Estat espanyol.¹⁵

Però, com seria recollida i analitzada tota aquesta trajectòria política, i també urbanística, per part de la premsa?

2. Una primerenca i difusa aproximació a la figura de Cerdà. *La Vanguardia*, 1881-1939

Entrant ja en el cos de la recerca que exposa l'article, *La Vanguardia* realitzà una de les seves aproximacions més primerenques a la figura de Cerdà tot just sis

15. Per a un seguiment de la trajectòria política de Cerdà podeu consultar GABRIEL, P. «Ildefons Cerdà, un republicà moderat i reformista». A: *Cerdà i la política pràctica*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2010, p. 91-101.

anys després de l'inici de la Restauració.¹⁶ De forma anònima, i en un article sense títol, se'l definí com «un urbanista excel·lent», fruit de les seves aptituds innates per a aquesta activitat i del complement personal que li reportà la seva preocupació i interès pel progrés i la modernitat de la capital catalana. El Pla Cerdà fou considerat una obra transcendental que permeté la renovació profunda de la ciutat comtal, que l'allunyà de la imatge d'una ciutat ancorada en el passat en la qual havia caigut des de feia decennis. Les amples vies diagonals per als vianants, el desenvolupament de l'activitat comercial en combinar la xarxa de vianants amb el ferrocarril i, finalment, la integració de mobilitat i estètica de la mateixa xarxa de ferrocarril, la qual arribava a la ciutat comtal procedent d'altres municipis catalans (Martorell i Granollers) i de la resta d'Espanya (Saragossa), foren els arguments esgrimits en aquest sentit. Així ho recollia literalment l'article:

«tales, en fin, las trascendentales miras á que obedece la latitud de las calles de la nueva Barcelona. Transacción en las antiguas ciudades para la transición del presente al porvenir; paso franco desde luego á la locomotora en los ensanches. Por esto vemos en el plano del Sr. Cerdá anchas vías diagonales, trazadas ex-profeso para los ferro-carriles (...) una de dichas vías á la izquierda en el trayecto que recorre el de Martorell desde la riera de Magoria hasta la calle de Muntaner, otra á la derecha siguiendo el trazado del de Granollers (...) y otra para dar igualmente carta de ciudadanía al de Zaragoza, que entonces arrancaba en Moncada de la antedicha línea de Granollers.»¹⁷

Dos anys més tard, però, un article titulat «El ferrocarril de Sarrià a Barcelona III» manté les alabances a la trama urbana que havia dissenyat Cerdà, però posa en dubte la freqüència amb què Cerdà havia previst que el ferrocarril circularia pel centre de la ciutat: «*El autor del plano, Don Ildefonso Cerdá, jamás pudo concebir que las magníficas calles que él imaginase, atravesasen cada diez minutos trenes de pasajeros*».¹⁸

En una línia similar es manifestaren també altres referències durant la franja cronològica de finals del segle XIX a inicis del segle XX. Un exemple interessant de com Cerdà va ser valorat per part d'alguns dels seus contemporanis pot ser la proposició subscripta pels senyors Cusachs, Porcar, Capdevila, Bosch i Sagnier. Segons aquesta proposició, es demanava a l'Ajuntament de Barcelona que «*en el centro de la Plaza de Tetuán, en donde ha de construirse un jardín público, se levante un monumento dedicado á la memoria del ingeniero don Ildefonso Cerdá, erigiéndose en otro punto el que se proyecta erigir para perpetuar las glorias de la guerra de África*».¹⁹ Aquesta demanda va aparèixer en la portada de *La Vanguardia* el 7 de maig de 1884, vuit anys després de la mort de Cerdà a Caldas de Besaya.

La fi de la Restauració i l'establiment de la Segona República Espanyola implicaren una nova dinàmica en la trajectòria de l'Espanya de la dècada de 1930, que

també es traslladà a les referències sobre la figura de Cerdà. I, en aquest sentit, el punt en comú sempre fou el mateix: inexistència de qualsevol tipus de referència a la figura de l'osonenc. Aquesta realitat ens convida a una doble reflexió. En primer lloc, resulta sorprenent que els aires de progressisme polític que bufaven a la Catalunya de la Segona República i la Guerra Civil no es traduïssin en algun tipus de referència a la trajectòria política de Cerdà durant el segle XIX. El seu progressisme polític romangué en l'oblit. Probablement perquè pesava en excés la seva procedència social burgesa i, sobretot, els seus contactes polítics amb la cúpula dirigent de l'Espanya isabelina. Tanmateix, i en segon lloc, potser encara resulta més sorprenent l'oblit de la seva dimensió com a urbanista. El projecte de transformació de la ciutat de Barcelona tampoc no va merèixer l'interès d'una Catalunya que apostava pel seu procés propi de modernització i que, òbviament, també implicava una aposta per la innovació i la transformació de la seva xarxa urbana i d'infraestructures.

3. Nous aires, noves aproximacions (1939-1991)

La situació que hem descrit durant la Segona República i la Guerra Civil canvià substancialment amb l'arribada del franquisme. L'Espanya de Franco recuperà i revitalitzà la figura de Cerdà per a l'opinió pública. Això sí, ho féu a partir de la dècada de 1950, coincidint amb l'inici de la primera obertura del règim franquista. Els anys immediats de la postguerra deixaren Cerdà en el mateix oblit en què s'havia mantingut durant la dècada de 1930, en una Espanya castigada per la duresa de la repressió franquista i la misèria econòmica. Sense cap mena de dubte, no era el context més adient per revitalitzar una figura com la de Cerdà. En definitiva, contextos i dinàmiques diferents, però resultats idèntics. Tanmateix, els aires que bufaven a Espanya just abans i després del Pla de Desenvolupament de 1959 i el *Desarrollismo*, esdevingueren el rerefons per a la recuperació de la figura de Cerdà.

La primera reivindicació pública de la figura d'aquest osonenc es materialitzà el 5 de novembre de 1959.²⁰ La línia que s'hi establí deixà marcada quina seria la interpretació que es faria de la figura de Cerdà d'ara endavant. La seva dimensió com a polític romangué en l'oblit i només s'incidí en el seu vessant com a urbanista. De fet, se'l qualificà com a gran enginyer de camins i com una figura preminent de Barcelona. El motiu fou que el seu pla urbanístic de 1859-1860 havia fusionat urbanisme i humanisme, com a resultat de la seva preocupació per les qüestions socials i humanitàries. A més, també havia permès el desenvolupament i la modernització de Barcelona i ho havia assolit amb el mèrit afegit de no disposar dels mitjans econòmics i tècnics dels quals es disposaria cent anys després. Aquest fet era valorat com una prova que Cerdà havia estat una persona implicada en la innovació tecnològica, tant necessària arran de la disponibilitat limitada de recursos de l'època. A partir d'aquí fou qualificat com un dels espanyols més destacats del segle XIX perquè havia estat un urbanista avançat al seu temps, ja

16. LA VANGUARDIA. «Sense títol». *La Vanguardia* (20/04/1881), p. 11.

17. *Ibidem*.

18. LA VANGUARDIA. «El ferrocarril de Sarrià a Barcelona III». *La Vanguardia* (29/11/1883), p. 7-8.

19. LA VANGUARDIA. «Crònica». *La Vanguardia* (07/05/1884), p. 1.

20. LA VANGUARDIA. «Solemne sesión académica en honor de Ildefonso Cerdá». *La Vanguardia* (05/11/1959).

que havia realitzat un plantejament profundament reflexiu i racional al voltant del disseny urbà de la xarxa de Barcelona; havia dissenyat una ciutat per al futur més que per al present i, per això, havia tingut present com un actiu de primer ordre les qüestions mediambientals, un tret característic ben inusual per a l'època.

Com ja hem esmentat, aquesta línia que acabem de reproduir fou la que marcà la imatge que d'ara endavant s'oferiria de Cerdà a través del diari *La Vanguardia*. Tanmateix, sempre s'hi afegiren algunes qüestions de matís. En aquest sentit, resulta especialment interessant l'aportació realitzada només dues setmanes després, el 16 de desembre de 1959.²¹ Com era d'esperar, l'osonenc fou caracteritzat com un urbanista competent i meritori. Els arguments presentats per justificar-ho van començar pel fet que fou un investigador que es dedicà en cos i ànima a la innovació urbanística, fins al punt que renuncià a la seva vida privada per realitzar-se en la vida laboral. També se'l considerà un innovador gràcies a les seves propostes de creació del xamfrà en les illes de cases, les quals sempre apostaven per les quadrícules. Al mateix temps, se'l qualificà d'urbanista visionari, ja que intuï els futurs usos que tindria l'electricitat per a les xarxes urbanes. R. Giralt ho recollí amb els següents termes en el seu article:

«Por otra parte, la aparición de la electricidad lleva a Cerdà a vislumbrar el alcance que tendrá en la nueva civilización que apresurará la transformación social, económica e industrial de todo el mundo (...) A medida que va investigando, ve nuevos horizontes y un nuevo mundo para la ciencia. Cerdà comprende lo colosal de su empresa, que exige la consagración total de su tiempo y de todas sus facultades; y en 1849 toma la decisión de sacrificar su vida entera al estudio "de la idea urbanizadora".»²²

A partir d'aquí, l'article esmentat introduí una primera novetat, vinculada amb la dimensió de Cerdà com a urbanista. Es tracta de la notable campanya d'hostilitat que generà el seu projecte entre una bona part de l'opinió dels grups dirigents del país. En primer lloc, per part de l'Ajuntament de Barcelona. En segona instància, per les lluites polítiques de l'època, tot i que en cap moment s'especificà a quines lluites en concret es referien. En tercer lloc, pel fet que el Govern central no li acabà abonant tots els honoraris que tenia establerts per al seu projecte. I, finalment, per l'especulació dels propietaris dels terrenys de Barcelona, els quals es negaven a cedir-los per aplicar-hi el disseny presentat per Cerdà perquè es perdia una part de la superfície edificable.

La segona novetat que es presentà sobre la figura de Cerdà correspongué a la introducció d'una primera referència a la seva trajectòria política. Potser sorprèn, i resulta aparentment contradictori, que a l'Espanya de la dictadura franquista es recordés el passat polític de Cerdà dins de l'Espanya liberal. Tanmateix, hem de pensar que no deixava de ser una referència inofensiva per al règim, en la mesura que es tractava d'una figura que havia participat activament en el camp polític feia ja un segle, en un context molt diferent a l'actual i, a més, ho feia de forma difusa.

21. GIRALT, R. «El Ensanche de Cerdà». *La Vanguardia* (16/12/1959).

22. *Ibidem*.

Així, doncs, tot i que es reconeixia que Cerdà havia tingut una participació activa en la política a mitjan segle passat, en tot moment se'l deslligà del progressisme liberal. De fet, s'intentà fer un molt breu recorregut per la seva trajectòria política, simplement esmentant que «*Cerdà tuvo el apoyo del poder central. Fue concejal-síndico en 1848, diputado en Cortes por Barcelona en 1850, y vicepresidente de la Diputación en 1873*».²³

La imatge de Cerdà tingué una segona revifada durant els darrers anys del franquisme, la qual quedà modificada respecte a les visions difoses durant el darrer any de la dècada de 1950 i els primers anys de la de 1960. Així, doncs, l'any 1971 marcà un punt i seguit en aquesta tendència. La dinàmica en la qual s'havia entrat durant el tardofranquisme permetia la difusió pública de nous aspectes sobre la trajectòria d'aquest osonenc, tot aprofitant l'augment dels espais i els canals d'expressió dins d'un cos franquista que estava quedant cada vegada més esquerdat.²⁴

César Molinero fou l'encarregat de realitzar una valoració sobre la figura de Cerdà. Les primeres línies del seu article eren ben significatives de la línia editorial que marcaria l'article: «*Ildefonso Cerdà y su obra han dejado, desde hace años, de radicar en el área imprecisa, configurada por la ignorancia y el enmas-caramiento deliberado. El largo período de "confinamiento" histórico e intelectual de Ildefonso Cerdà y de su obra comenzó a quebrarse*».²⁵

L'osonenc era presentat com un urbanista i intel·lectual al mateix temps. La seva aportació amb el Pla Cerdà fou considerada decisiva per a la modernització de Barcelona, a través del projecte d'enderrocament de les muralles de la ciutat i el disseny del propi pla urbanístic. La importància d'aquesta aportació arribà fins al punt de generar un profund debat entre els dirigents polítics i econòmics de la ciutat comtal a l'hora de plantejar-se la viabilitat o inviabilitat de transformar la ciutat i, a més, fer-ho seguint el pla urbanístic proposat per Cerdà. Es constatà que eminents burgesos de la ciutat, com Joan Mañé i Flaquer, li brindaren el seu suport. Però també topà amb l'oposició d'altres prohoms, com Manel Duran i Bas, que desqualificaren la seva proposta tot argumentat defectes de forma administrativa i manca de modernitat del projecte.

Després de la dimensió com a urbanista i intel·lectual, la premsa de l'època obrí un nou camp de coneixement sobre la seva figura, a través de la difusió d'aspectes de la seva vida personal. En aquest sentit, es reconegué la importància de la tasca realitzada pel professor Fabià Estapé en la reedició de l'obra de Cerdà a l'editorial Ariel (1968-1971), mitjançant l'Institut d'Estudis Fiscals. Així, doncs, es feren públiques un bon recull de dades biogràfiques sobre la seva persona, entre les quals destacaven el seu compromís amb el model polític liberal; la connexió dels seus estudis de la carrera universitària de Camins, canals i ports amb el model liberal amb el qual s'identificava; la seva obsessió per l'urbanisme, i, finalment, la difícil relació familiar que tingué amb la seva dona i les seves filles, que acabaria accentuant la seva obsessió per les tasques vinculades amb l'urbanisme.

23. *Ibidem*.

24. MOLINERO, C. «Ildefonso Cerdà, una vida y una obra apasionante». *La Vanguardia* (04/11/1971), p. 54.

25. *Ibidem*.

La trajectòria que hem descrit per a inicis de la dècada de 1970 tingué la seva continuació natural durant els anys de la transició. L'esclat de manifestacions polítiques i culturals durant els anys posteriors a la mort de Franco arribaren també a la figura d'aquest osonenc. Només cinc mesos després d'allò que alguns sectors definiren com «el fatal desenllaç», es dugueren a terme noves aproximacions a la figura de Cerdà, tot aprofitant l'efemèride del centenari de la seva mort.²⁶ El rescat de la seva implicació en el món de la política fou el nou denominador comú. Se'l considerà un intel·lectual vinculat al progrés i la modernitat del país, com a resultat de la seva implicació amb el liberalisme progressista i la seva oposició frontal a l'absolutisme. Però, al mateix temps, també es mantingué el record de la seva dimensió com a urbanista. Així, s'identificà el seu pla urbanístic com un pla avançat al seu temps, a causa del seu interès per l'estructura i la funcionalitat de la xarxa urbana de la ciutat, una qüestió que a l'inici de la transició era considerada una temàtica gens menyspreable per a la societat espanyola de finals de la dècada de 1970. Al mateix temps també es recollí una qüestió que havia estat plantejada en època franquista: les resistències que havien manifestat un sector dels especuladors de la ciutat, contraris a cedir una part de la superfície edificable de la ciutat al projecte urbanístic, ja que limitava aquesta activitat a causa del disseny de l'Eixample barceloní.

Seguint en el marc de l'efemèride de la seva mort, poques setmanes després es dugué a terme una nova referència a Cerdà, en aquest cas signada per Juan Bassegoda Nonel.²⁷ La figura de l'osonenc fou analitzada des d'un ampli vessant, que incloïa la dimensió com a urbanista i com a polític, però que no deixava de banda la publicació de diferents elements crítics relacionats amb la seva figura. Bassegoda Nonel era molt rotund en aquest darrer aspecte: «*Además del probado utopismo del plan Cerdà, existe en torno a tal proyecto y su autor la idea de que la incomprensión, la malicia y la maldición cayeron sobre ellos. Y no hay tal*».²⁸

Així, doncs, i per primera vegada des de 1881, Cerdà fou radiografiat amb una perspectiva notablement crítica, a diferència de les visions positives o, en tot cas lleugerament crítiques, que s'havien anat recollint des de finals del segle XIX. Sense cap mena de dubte, el canvi era substancial. La llista de crítiques era variada: 1) Se li atribuï que el triomf que havia aconseguit en el concurs organitzat per l'Ajuntament de Barcelona l'any 1859 havia estat resultat dels seus mèrits acadèmics; però també dels seus contactes amb les cúpules directives del Ministeri de Foment, on tenia companys de professió amb qui mantenia relacions estretes i els quals haurien pressionat perquè ell aconseguís el triomf. De fet, el seu èxit en el concurs fou qualificat com a resultat d'un decret del Ministeri de Foment, saltant-se totes les normes i legalitats del concurs. 2) Es deixà constància de la impopularitat que generà el Pla Cerdà entre una part de la ciutadania barcelonina. 3) Es rebutjà l'argument coetani segons el qual el Pla Cerdà era l'únic projecte racional i concebut de forma il·limitada que es presentà al concurs. N'existiren d'altres.

26. BASSEGODA NONEL, J. «Ayer se inauguró en la universidad la exposición centenario Ildefonso Cerdà». *La Vanguardia* (04/03/1976), p. 24.

27. BASSEGODA NONEL, J. «Un centenario, una exposición. Ildefonso Cerdà, de la utopía al mito». *La Vanguardia* (02/06/1976), p. 45.

28. *Ibidem*.

Uns en una línia quasi idèntica a la de Cerdà, com foren els de l'urbanista Miguel Garriga i Roca. Altres, força similars, com els de Rovira i Trias, Fontserè i Domènech o Soler i Glòria. 4) Es desmitificà que els nous enginyers de camins, com Cerdà, formessin un nou cos d'intel·lectuals que hagués superat la qualitat dels arquitectes. 5) Es qüestionà que el Pla Cerdà pretengués fer una ciutat igualitària, ja que ni l'osonenc era socialista, ni en els països socialistes de l'est d'Europa del 1976 les ciutats havien aconseguit materialitzar un model d'urbs realment igualitària. Això invalidava qualsevol possible projecte d'establiment de ciutats en la suposada línia que s'atribuïa a Cerdà. 6) Es desmitificà que el Pla Cerdà hagués estat incomprès a l'època, és a dir, que hagués esdevingut una mena d'«Eiffel català», ja que tingué un suport polític i financer notable per part de les autoritats estatals, començant per Isabel II i acabant per Alfons XII, ja que «*la reina Isabel II colocó solemnemente la primera piedra del Ensanche, en una ceremonia que le faltó calor popular. Alfonso XII ofreció a Cerdà un título nobiliario*», relata Bassegoda Nonel.²⁹ 7) I, finalment, també s'hi afegí que malgrat que el Pla Cerdà havia estat aprovat per l'Ajuntament de Barcelona, no va ser posat en pràctica en tota la seva dimensió, per la qual cosa se'l considerà utòpic: els propietaris de moltes finques no van respectar les disposicions del pla urbanístic, perquè invalidaven l'especulació del sòl que estaven practicant; i algunes de les obres per materialitzar-lo van ser iniciades sense els pertinents permisos administratius, i fins i tot algunes van haver de ser aturades.

4. Quin llegat volem recordar (1991-2010)?

L'arribada de la globalització mundial i, amb ella, el paper de l'Estat espanyol com un dels integrants del món desenvolupat i dels països membres del procés d'unificació europea, ha reactivat l'interès per la figura de Cerdà. L'osonenc ha estat analitzat a través d'uns paràmetres comuns des de finals del segle passat i inicis del present, i que se sintetitzen en la seva tasca com a urbanista exemplar, en primer lloc, però també com a home de progrés social.

Marta Ricart i Jaume V. Aroca iniciaren aquesta línia amb motiu de l'obertura de l'avinguda Diagonal de Barcelona fins al mar, l'any 1999.³⁰ Tots dos qualificaren l'osonenc de figura històrica que mereixia ser, i era, reivindicada per la ciutat de Barcelona des d'un vessant urbanístic, més enllà del monument inicial que se li va erigir amb motiu del centenari del Pla Cerdà a la plaça que porta el seu nom a la ciutat comtal i que va ser enderrocat en la dècada de 1970 en construir-se el nus viari barceloní. En aquest sentit, els dos autors s'afegien a les veus de la societat civil (principalment vehiculades a través d'una plataforma de la Fundació Narcís Monturiol), que reclamaven la construcció d'un nou monument a la figura de l'urbanista, ja que fou un visionari sobre els problemes que hauria d'afrontar la ciutat comtal en el futur. De fet, els dos autors el qualificaren d'apassionat de l'urbanisme, pioner de l'urbanisme modern i un dels promotors fonamentals del desenvolupament de la ciutat. La connexió entre l'obra de Cerdà i el futur de Bar-

29. *Ibidem*.

30. RICART, M.; AROCA, J. V. «La hora de Cerdà». *La Vanguardia* (07/03/1999), p. 7.

celona s'apreciaren en qüestions com la urbanització de la Diagonal en el barri del Poblenou el 1999, ja que culminava l'essència del seu projecte urbanístic, en la mesura que permetia fer arribar aquesta via principal de la ciutat des de la muntanya fins al mar. La unió entre passat i futur també era present en les noves disposicions de l'Ajuntament de Barcelona sobre l'edificació de la ciutat a partir de 1999, ja que recuperaven el projecte de Cerdà en favor de l'establiment de carrers més amples, illes de cases menys edificades i més zones verdes.

Però, com hem esmentat abans, Cerdà també fou reivindicat com un home de progrés. Els motius foren els seus estudis sobre la millora de les condicions de vida de la classe obrera, així com la seva voluntat per modelar la construcció d'una ciutat moderna tenint present la necessitat de millorar les condicions de vida i treball del col·lectiu dels obrers.

Tanmateix, tots aquests mèrits que es recollien i que es consideraven assumits per part de la població de la ciutat comtal en el tombant del segle XX al XXI, no quedaren exempts d'una constatació que la nostra recerca ha permès corroborar: Cerdà fou una figura pràcticament sense reconeixement públic i oficial fins a 1959. L'alcalde franquista de Barcelona, Josep Maria de Porcioles, fou qui trencà una llança en favor de Cerdà i la seva obra; en recuperà el seu llegat i projecte i, al mateix temps, li aixecà l'escultura que es mantingué dempeus fins a la dècada de 1970. Després també es destacà el treball realitzat per Fabià Estapé, el segon gran valedor i recuperador de la seva obra escrita, ara ja en la franja cronològica compresa entre 1968 i 1972. La línia oberta per Porcioles i Estapé continuà anys després amb diferents exposicions públiques realitzades sobre la figura de Cerdà, que van acabar de recuperar la seva difusió pública, com les del centenari de la seva mort, el 1976; la del Col·legi d'Arquitectes, durant els Jocs Olímpics de 1992, i, finalment, l'exposició duta a terme per la Generalitat de Catalunya dos anys després.

L'explicació del per què Cerdà havia caigut en l'anonimat durant una gran part de la nostra història es troba en les reticències que havia generat el seu pla urbanístic per les relacions suposadament poc clares entre el mateix Cerdà i el món de la política. En aquest sentit, es recuperà l'argument que l'Ajuntament de Barcelona preferia inicialment el projecte de Rovira i Trias perquè evitava la imposició centralista del Govern estatal de Madrid que, per contra, implicava el Pla de Cerdà. Tanmateix, a finals del segle XX s'aportà un nou argument que havia passat inadvertit en les cròniques i interpretacions que s'havien realitzat en dècades anteriors. Ens referim a la competència entre enginyers i arquitectes, la qual comportà que Cerdà fos considerat un intrús en aquest camp per part d'il·lustres arquitectes, començant per Josep Puig i Cadafalch o Lluís Domènech i Montaner.³¹

L'essència interpretativa que hem recollit en aquestes línies sobre la figura de Cerdà ha estat mantinguda en els darrers deu anys. L'osonenc ha estat reivindicat com a urbanista, primer, i com a polític, després, per autors reconeguts com Lluís

31. PERMANYER, LL. «Es el momento del desagravio». *La Vanguardia* (Suplement «Vivir») (03/07/1999), p. 7.

Monument a Ildefonso Cerdà inaugurat a Centelles l'1 de setembre de 2010 (foto: Anna Gómez Bach).

Permanyer³² o Llàtzer Moix.³³ Cerdà ha estat avaluat com un excel·lent urbanista, que hagué de fer front a una sèrie de dures i difícils pressions, la qual cosa engrandeix encara més el seu llegat urbanístic. En aquest sentit es destacaren les reticències que generà en l'àmbit del món arquitectònic, a causa del suposat intrusisme, així com el seu tràfic d'influències amb el Govern de Madrid. Respecte a la primera qüestió, el boicot i les enveges gens sanes de destacats arquitectes com Puig i Cadafalch o Domènech i Montaner estigueren a l'ordre del dia. El primer es dedicà a recopilar totes les obres que pogué de Cerdà i les cremà, per evitar la difusió de les aportacions de l'osonenc entre la ciutadania barcelonina i el mateix cos d'arquitectes. El segon assegurà que en carrers tan amples com els que havia dissenyat Cerdà no es podria viure a causa dels corrents d'aire; i, fins i tot, el mateix Domènech i Montaner acabà dissenyant l'Hospital de Sant Pau de tal forma que estèticament i arquitectònicament no harmonitzés amb el disseny de carrers fet per Cerdà. L'altre vessant criticat del Cerdà urbanista en les cròniques dels

32. *Ibidem*.

33. MOIX, LL. «El fracasado monumento a Cerdà». *La Vanguardia* (Suplement «Vivir») (28/05/2010), p. 10.

darrers deu anys han estat les acusacions que rebé d'anticatalanisme, en la mesura que el seu Pla urbanístic de Barcelona hauria guanyat el concurs de l'Ajuntament de Barcelona per decisió unilateral del Govern de Madrid.

El vessant polític rescatat de Cerdà en aquests darrers anys ens apropa a una dimensió molt poc tractada per la premsa d'èpoques anteriors. Es tracta de la seva trajectòria durant els darrers mesos del Sexenni Democràtic, durant els quals se'l situà com la figura que proclamà la República Federal Catalana des del balcó de la Generalitat el 1873. Una referència que havia quedat en l'oblit fins aquest moment.

Tanmateix, si la figura de Cerdà és valorada en l'actualitat, aquesta ho és sobretot per la seva aportació urbanística, especialment per la connexió del seu Pla amb l'evolució actual de Barcelona, per la connexió de la seva obra amb el present i el futur.³⁴ O, dit en altres paraules: «*El Eixample es la clave del éxito urbano barcelonés. Lo ha sido durante 150 años. Y lo es todavía hoy. Naturalmente, ha debido adaptarse a las cambiantes necesidades de la sociedad*».³⁵

La clau d'aquesta afirmació de Llätzer Moix se situa en la reforma que implicà d'un creixement sense límits, modern i amb gran visió de futur per a la ciutat comtal. L'Eixample barceloní és considerat un èxit rotund des del seu primer dia de vida. En aquest sentit, es recull com Cerdà havia intuït i previst que la xarxa urbana s'hauria d'adaptar als constants canvis tecnològics que es produïssin en el món. Cerdà pensava en carrers ocupats per ferrocarrils. Les cròniques actuals aposten per la idea que Cerdà no es podia imaginar l'existència dels automòbils, els quals dominen l'actual xarxa urbana de Barcelona. Però, tanmateix, elaborà un disseny que donava marge a adaptacions futures. I una bona mostra n'ha estat que la ciutat comtal ha pogut adaptar-se a la voràgine automobilística, gràcies al disseny d'amplis carrers de l'Eixample. Però, no només això. El projecte de Cerdà fou pensat per al ciutadà, la qual cosa ha permès que en l'actualitat l'Ajuntament de Barcelona estigui projectant una recuperació dels espais de Barcelona per al vianant. En aquest sentit, i fins i tot per sorpresa del mateix Cerdà, l'establiment de les més modernes i noves xarxes d'infraestructures que ha d'afrontar la Barcelona de l'any 2010 i del futur semblen estar integrades al projecte de Cerdà. En altres paraules, la xarxa de l'AVE que ha de creuar Barcelona es fa seguint els paràmetres mestres de l'urbanista osonenc: soterrament del ferrocarril per deixar l'espai lliure per al vianant.

Sense cap mena de dubte, Cerdà fou tot un visionari. Almenys és així en la reinterpretació que s'ha realitzat sobre la seva figura durant l'any 2010 i que, finalment, va quedar plasmada en una escultura d'acer, obra de Jordi Díez, a l'entrada de la seva vila natal, Centelles, inaugurada el primer de setembre del 2010 amb motiu de la Festa Major.³⁶ El mateix escultor va ser qui va optar per representar Cerdà com un visionari: «La imatge intenta transmetre "el que passa pel seu

34. MOIX, LI. «El futuro del Eixample pasa por el subsuelo». *La Vanguardia* (Suplement «Cultura») (13/01/2010), p. 2-3.

35. *Ibidem*, p. 2.

36. VILARRODÀ, J. «Centelles homenatja la visió de futur de Cerdà aixecant-li un monument». *El 9 Nou* (03/09/2010), p. 25.

cap quan imagina el projecte" [de l'Eixample de Barcelona]. El braç orientat cap a terra indica el lloc on conflueixen dues esferes, que constitueixen la base del monument, i que també tenen un significat: Allò immutable i permanent, d'una banda, i el món de les idees i la transformació de l'altre», explica Jordi Vilarrodà a la crònica que publicava *El 9 Nou*³⁷ dos dies després de la inauguració oficial. Finalment, si més no a Osona, l'obra de l'urbanista i enginyer Ildefons Cerdà ha tingut el reconeixement que alguns intel·lectuals barcelonins han demanat, de moment amb poca efectivitat, a la ciutat que va transformar ara fa 150 anys.

5. Bibliografia

- BOURNE, L. S. *Internal structure of the city. Readings on urban forms, growth and policy*. Nova York: Oxford University Press, 1982.
- BUSQUETS, J. et al. *Treballs sobre Cerdà i el seu Eixample a Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1992.
- CABET, E. *Voyage en Icarie*. París: Ressources, 1979.
- CERDÀ, I. *Teoria general de la urbanización*. Barcelona: Instituto de Estudios Fiscales, 1968.
- CHOAY, F. *La règle et le modèle: Sur la théorie de l'architecture et de l'urbanisme*. París: Seuil, 1996.
- EPPS, B. «Els llocs d'enlloc: aspiracions utòpiques i limitacions materials del Pla Cerdà». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 67 (2007), p. 105-120.
- ESTAPÉ, F. *Vida y obra de Ildefonso Cerdà*. Barcelona: Península, 2001.
- GABRIEL, P. «Ildefons Cerdà, un republicà moderat i reformista». A: *Cerdà i la política pràctica*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2010, p. 91-101.
- HUGHES, R. *Barcelona*. Barcelona: Anagrama, 1992.
- MONTANER, M. C. «El mapa d'Ildefons Cerdà de 1856: el primer mapa de Vic amb corbes de nivell?». *Ausa* [Vic], XVI, 132-133 (1994), p. 71-80.
- NOGUÉ, A.; BARRERA, C. *La Vanguardia: del franquismo a la democracia*. Madrid: Fragua, 2006.
- PALLARÈS, M. «La percepció d'optimalitat en el Pla Cerdà. El model p-median en el disseny ortogonal L, de l'Eixample de Barcelona». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 60 (2005), p. 223-253.
- SURIOL, J. [en línia]. «Los ingenieros de caminos en la transformación urbana de las ciudades españolas a finales del siglo XIX. El caso de Barcelona». *Scripta Nova*, Vol. VI, Núm. 120 (2002). <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-120.htm> [Data de consulta: 31 de maig de 2010.]
- VOLTES, P. *La Vanguardia durante la Guerra Civil española*. Barcelona: Instituto Municipal de Historia, 1974.

37. *Ibidem*.